

Манола ПАНДЕВСКИ

УЧЕСТВОТО НА МАКЕДОНЦИТЕ ВО ОСЛОБОДИТЕЛНИТЕ ВОЈНИ НА СРБИЈА ВО 60-ТЕ И 70-ТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК

I

Националноослободителните борби на балканските народи во текот на 60-те и 70-те години на минатиот век биле исполнети со бројни вооружени движења, востанија и војни кои течеле паралелно, едни со други се сменуваале, меѓусебно се дополнуваале. Хронолошки наспомнати, тоа биле востаничките движења и војни во Херцеговина и Црна Гора (1861—1862); борбите со турскиот гарнизон и артилериското бомбардирање на Белград, (1862); зачестените четнички акции и обиди за востанија во Бугарија; Критското востание (1866—1869); големото востание во Босна и Херцеговина што започнало во август 1875 година; војните на Србија, Црна Гора и Русија против Турција од 1876—1878 година, и познатото Априлско востание во Бугарија во истата година. Од балкански вриеж на ова време не изостанале ни Албанците.

Македонскиот народ зел учество во кризата со неколку востанија и буни во источна, северо-источна и западна Македонија од кои, по својот опсег и значење, се издвојува Кресненско-Разлошкото востание од 1878—1879 година. Наблудувани заедно и во целост сите овие настани сугерираат два заклучоци: прво, дека националноослободителните сили на поробените балкански народи сега значително нараснале и тоа врз еден поширок балкански простор, и второ, дека османската доминација на Балканот навлегла во фаза на длабока општествена и политичка криза. Но сите овие сили што ги понесле на својот грб низата од ослободителни потфати, останале заемно неповрзани, нивните напори некоординирани, без свој заеднички раководен центар и без единствена и заедничка програма.

Гласовите за овие настани, и особено за настаните што се одигрувале во соседна Србија, бргу стасувале и во Македонија наоѓајќи во неа силни одгласи сред македонските народни маси. Веќе во мај 1862 година вестите за успехите на востаничкото

оружје во Херцеговина и Црна Гора станале предмет на живи коментари не само во Битола туку и во зафрлените села во западна Македонија. Таму имињата на кнезот Никола и на во-станичкиот раководител Лука Вукаловиќ станале нашироко популарни меѓу сите побудни луѓе. Уште посиани одгласи пред-извикал судирот во Белград во летото 1862 година. Нешто повеќе, кај поединци и групи се јавила желбата за лично учество во овој судир. Руски конзулски извештаи од Битола од ова време говорат за многумина млади луѓе од околината на Белес кои се упатиле кон Херцеговина, додека други, од околината на Дебар, зеле учество во војната на Црна Гора. Повеќемина младинци на првите гласови за судирот во Белград тајно заминале за Србија за да учествуваат во антитурската војна што се очекувала. Бунтовничките елементи ширум Македонија полагаале многу надежи на овие настани очекувајќи тие од Србија да се прошират и кон Македонија.¹⁾

Револуционерните врски на Македонците со Србија со тоа не се исцрпуваат. Српската влада во текот на 60-тите години нашла свој предан соработник во лицето на Стојан Везенков од Крушево, човек со потцртан патриотизам, со признат углед и со широки револуционерни врски во балканските земји.²⁾ Во југоисточна Македонија во овие години развивал револуцио-нерна пропаганда и Стефан Верковиќ, еден од најактивните повереници на српската влада во Македонија.

Востанието во Босна и Херцеговина од 1875 година предиз-викало уште пошироки одгласи, помеѓу другите поробени бал-кански земји, и во Македонија. Во Кукуч одгласот од ова во-стание поттикнал кон формирање на младински револуционе-рен кружок. Во својата младинска понесеност кружочниците отишле дотаму што планирале вооружен напад на Солун.³⁾ На-скоро Солун станал средиште низ кое врвеле турски трупи кон север и центар каде што биле донесувани ранети турски војници од Босна и Херцеговина, сето тоа нагледно ги посочу-вале тешките времиња за Турција и борбените подвизи на воста-ниците. Виденото во Солун укажало директно влијание врз ор-ганизаторите на Разловечкото востание кои тогаш, набавувајќи оружје за готвеното востание, подолго се задржале во Солун. Еден од нив бил поранешниот учесник во настаните при бом-

¹⁾ И. Г. Сенкевич, Новые материалы по истории южных славян. (Из рукописного наследства М. А. Хитрово), Славянский архив. Сбор-ник статей и материалов. Изд. АН СССР, Москва, 1963, с. 243. 248; Љ. Лапе, (Рец.), И. Г. Сенкевич, Новые материалы . . ., Гласник на Институтот за национална историја, Скопје, 1964, VIII, 1, с. 226—230.

²⁾ Повеќе за ова кај Манол Паңдевски, Учеството на Македонците во вооружените ослободителни борби на бугарскиот народ во 60-те и 70-те години на XIX век, Гласник на ИНИ, Скопје, 1971, XV, 1, с. 23—60.

³⁾ Туше Влахов, Кукуч и неговото историческо миѓало, Софија, 1963, с. 26—27.

бардирањето на Белград Димитар Поп Георгиев — Беровски. Востанието во Босна извршило силно воздејство врз сите побудени елементи поттикнувајќи ги кон организирање на слични востанички акции и во Македонија.

Српско-турската и црногорско-турската војна од 1876 година и особено последната Руско-турска војна и ослободувањето на Бугарија (1877—78) уште повеќе ги поттикнале надежите за проширување на востаничките и воените дејствија кон југ, т.е. за ослободување и на Македонија. Основата на востаничките движења и вриежи, секако, ја сочинувале крајно отежнатите економски, социјални и политички услови во Македонија, но исто така е несомнено дека сите овие настани укажувале силно политичко-психолошко воздејство врз македонските народни маси. Македонија, во ова време, исто така се вклучила во општо-балканските ослободителни и антиосмански движења, востанија и војни.⁴⁾

Ова вклучување, освен низ веќе спомнатите востанија и бунти, се изразило и преку едно доста бројно учество на Македонците во ослободителните војни прво во Србија, а потоа и во Бугарија. Предмет на нашето внимание овде е нивното учество во борбите на братскиот српски народ во текот на означените две децении.

Вестите за антиосманските планови и потфати на Србија најмасовно ги пренесувале во Македонија многубројните македонски печалбари, работници, кирации и политички емигранти. Во текот на 60-те и 70-те години на минатиот век постоела една жива и перманентна циркулација на илјади луѓе од Македонија кон Србија и обратно. Имало години кога во многу градови во Србија работеле и по неколку стотини, па и илјади македонски печалбари. Мнозинството од нив, по неколкумесечниот или неколкугодишниот престој, со присобраната заработувачка се враќале во Македонија. Македонските печалбарски „тајфи“ составени од по дваесеттина и повеќе луѓе во Србија обично доаѓале во рана пролет и се враќале на есен.

Развиениот стоков промет, пренесувањето на патници и поштенски пратки, го вршеле македонските кирации кои доаѓале од различните македонски градски центри во Србија. Во српските весници, повремено се објавувале тарифите на кира-

⁴⁾ К. П. Стојанов, Тридесет години назад. Исторически записки по првото македонско востание през 1876 година. Кюстендил, 1903, с. 12—14; Михајло Миновски, Новооткриени документи за револуционерната дејност на Димитар Поп Георгиев — Беровски, Гласник на ИНИ, Скопје, 1972, XVI, 3, с. 141—156. Костадин Поп Стојанов, како учесник во Разловечкото востание и современик на настаните, многу умесно забележува: „Самото време, со своето сложено ситуирани околности беше најдобриот агитатор на идеите од таа револуционерна епоха... Самите настани, повторуваме, беа најдобриот агитатор на револуционерните идеи.“

писките услуги, на пример, од Битола, Велес или Серес — до Алексинац, Белград, Крагуевац и обратно. Со Србија работеле и многумина трговци од Македонија. Исто така многу Македонци се населиле по селата во Србија. Еден значителен процент од овие луѓе останувале и постојано се населувале во Србија. Се смета дека во Србија, во периодот од 1860 до 1875 година, од доселениците од Турција (Босна, Херцеговина, Стара Србија, Македонија и Бугарија) годишно просечно останувале по 2.554 лица што за петнаесет години вкупно ја достигнува импозантната бројка од 40.866 лица. Дobar дел од тие доселеници од тогашна Турција отпаѓал на Македонија.⁵⁾

Србија како прва слободна словенска земја на Балканот ги привлекувала македонските селани, занаетчиите, печалбарите и трговците, додека, од друга страна, лошите животни услови во Македонија ги присилувале нив кон сезонско или постојано емигрирање. Освен во Србија, голем број македонски печалбари, надвор од пределите на Турција наоѓаме уште и во Романија. Воопшто, се смета дека околу 70—100 илјади лица како печалбари годишно ја напуштале Македонија и дома се враќале по една, две или три години.⁶⁾ Најголемиот дел од нив во ова време одеа во Србија.

И токму од редовите на овие печалбари, ученици, доселеници и политички емигранти во Србија и во Романија се регрутирале македонските учесници и доброволци во ослободителните војни на српскиот народ во двете децении.

II

Помеѓу сите нив, сепак, се издвојува една посебна категорија македонски доселеници во Србија. Тоа биле политичките емигранти — ајдуци и ајдучки војводи, бунтовници и национални револуционери. Тие во Србија за себе наоѓале сигурно, постојано или привремено засолниште. Останувајќи и натаму лесно запален бунтовен елемент, желни за борба и одмазда, вклучувајќи се во антиосманските акции на Србија, тие низ разни форми и во братската земја ги продолжувале вооружените акции против османскиот поробувач и на нивниот народ.

Еден од првите и најистакнати македонски бунтовници кој се префрлил во Србија бил Иљо (Илија) Малешевски. (Познат и како Иљо војвода, Дедо Иљо, Иљо Шопо). Тој бил родум од Берово во Малешевскиот крај. Доживеал длабока старост и умрел во Кустендил (Бугарија) во 1898 година. Храбар, пргав, природно интелегентен и снаодлив, вешт во ракувањето со

⁵⁾ Поопширно за ова кај Љубиша Доклестик, Македонците во Србија и нивното учество во нејзиниот стопански и општествен живот во XIX век, Гласник на ИНИ, Скопје, 1969, XIII, бр. 1—2, с. 5—36.

⁶⁾ Историја на македонскиот народ, II, Скопје, 1969, с. 113.

оружје и откако дошол во судир со османските угнетувачи, Иљо Малешевски се одметнал в планина и формирал бројна ајдучка дружина. Чуван од месното население тој успеал да се одржи десетина години, делувајќи врз еден доста широк планински терен во северо-источна Македонија. Засилениот притисок од турските власти врз населението, со цел да го фатат веќе прославениот војвода, го присилил Иља да се префрли во Србија. Овде тој дошол заедно со своите соборци Цеко и Атанас во 1859 година. Оттогаш па сè до напуштањето на Србија во 1877 година Иљо секогаш ќе биде вклучуван во антитурските акции на српскиот народ.

Во овие години во Србија дошол уште еден истакнат македонски бунтовник — Христо Николов Македонски, родум од селото Горни Тодорак, Кукучко. Тој и неговиот приврзаник Манол Наков во 1860 година се одметнале во ајдути. Фаќајќи северна насока, двајцата одметници дошле и за кратко време нашле прибежиште во Рилскиот Министир. Овде тие се сретнале со истакнатиот бугарски национален револуционер Г. С. Раковски. На следната година и тие се префрлиле во Србија. Тогаш Х. Македонски бил на 26-годишна возраст. И тој доживеал длабока старост — умрел во Русе (Бугарија) во 1916 година. Х. Македонски оставил богати мемоари по прв пат публикувани во 1896 година.⁷⁾

Во 1861 година во Белград дошол и Димитар Поп Георгиев — Беровски, исто така, родум од Берово. Кон крајот на 50-тите години на XIX век Д. Беровски бил испратен во Одеса (Русија) за да го продолжи образованието. Тој се вбројува меѓу првите македонски интелектуалци што заминале да учат во Русија. Исклучен од училиштето во Одеса, тој се префрлил во Белград кадешто добил извесно војничко образование.⁸⁾ Петнаесетина години подоцна Д. Беровски ќе се истакне во улогата на организатор и раководител на Разловечкото, а потоа и на Кресненското востание.

Во Србија во овие години се нашол и познатиот Ѓорѓија М. Пулевски, родум од Галичник. Во 1862 година и тој е учесник во судирот во Белград. За неговиот живот и активноста до оваа година немаме скоро никакви посигурни податоци. Се претпоставува дека уште во млади години Г. Пулевски дошол во Србија како печалбар зашто, помеѓу другото, бил и мајстор-сидар.⁹⁾

7) Види: Записки на Христо Н. Македонски 1852—1877. Второ издание, Софија, 1973.

8) Љубен Лапе, Разловечкото востание во 1876 година, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, Историско-филолошки оддел, Скопје, 1950, кн. 3, № 4, стр. 15.

9) Блаже Ристески, Ѓорѓија М. Пулевски и неговите книшки „Самовила македонска“ и „Македонска песнарка“, Библиотека на списанието „Македонски фолклор“, Скопје, 1973.

Во овие години во Србија ги наоѓаме уште и следниве истакнати македонски бунтовници:

— Спиро Геров Македонски, бивш учесник во ослободителните борби на грчкиот народ. Тој подготвувал буна во Битола и во Србија се префрлил откако успеал да избега од турскиот затвор во Битола.

— Попот Коста Буфски (во српските извори: Константин Трифуновиќ), родум од селото Буф, Леринска околија. Во Белград го наоѓаме во 1861 година каде што пребегнал по неуспешниот обид за кревање востание. И тој бил затворан од турските власти.

— Стојан војвода (во српските извори како Стојан Ѓорѓевиќ), родум од селото Ливадица, Мелничка околија. Тој се склонил во Алексинац по 12-годишно ајдукување по Ширин Планина.¹⁰⁾ Сите тројца одржувале во Србија постојани врски со Иљо Малешевски.

Овие податоци несомнено говорат дека во Србија, за долго или пократко време, престојувале сите најистакнати македонски бунтовници и национални револуционери од она време. Тоа се објаснува, прво, со фактот што таа била во секој поглед најблиската слободна јужнословенска земја и второ, дека активната антигурска политика на српската влада во овој период ги привлекувала и задржувала нив овде.

Уште помасовна била политичката емиграција во Србија што дошла од Бугарија и особено од Босна и Херцеговина. Српската влада и кнезот Михајло, од своја страна, особено во периодот 1861—1868 година, работеле на организирање и покренување на едно широко вооружено движење во сите околени земји под турска власт во кое Србија би добила централна и раководечка улога. Српската влада развила револуционерна пропаганда во тие земји, вклучително и во Македонија. Но во воен поглед таа била слаба.¹¹⁾ Поради тоа колку што слободна Србија претставувала привлечно прибежиште за револуционерните емигранти од соседните јужнословенски земји толку и самата таа имала потреба од овие емигранти и од ослободителните движења во тие земји. Подолгорочните интереси на двете страни, независно од моментните и многу често колебливи политички осцилации на српската надворешна политика, главно биле истоветни.

Од македонските политички емигранти во Србија најдолго се задржал Иљо Малешевски. Тој примал постојана издршка (пензија) од српската влада. Отпрвин живеел во Крагуевац, а

¹⁰⁾ Климент Цамбазовски, За некои национални македонистички тенденции на македонската емиграција во Србија кон крајот на XIX век, Гласник на ИНИ, Скопје, 1961, V, 2, с. 166—167; Љ. Доклестик, ц. д., с. 22—23.

¹¹⁾ Васа Чубриловиќ, Историја политичке мисли у Србији XIX века, Београд, 1958, с. 230—234.

подоцна во Белград, но се задржувал и во Алексинац и Соко Бања, одржувајќи врски со еден круг македонски емигранти.

Бугарските бунтовници во Србија ги привлекувал, организирал и раководел Георги С. Раковски. Во почетокот на 60-те години на XIX век Раковски сите воено-политички планови на бугарското револуционерно движење ги засновувал врз соработката со Србија. Пристапувајќи кон реализацијата на својот план за акции во Бугарија, во пролетта 1862 година тој ја формирал во Србија така наречената Прва бугарска легија. Во неа доброволците биле обучувани од страна на српски воени инструктори.

Во исто време бившиот капетан од австриската војска Антоние Орешковиќ организирал во Ваљево друга формација од доброволци меѓу кои превладувале Црногорци и Херцеговци. Се планирало таа да премине во Босна за да го крене народот на востание. Од успехот на двете доброволни формации во ширењето на востанијата во Бугарија и Босна ќе зависел и изборот на моментот кога и српската војска би стапила во дејство против Турција. Антоние Орешковиќ одиграл крупна улога и во настаните во Белград во 1862 година.

Остварувањето на овие планови не било лесно. Остатоците од османска доминација во Србија во лицето на турските гарнизони сместени во шест српски градови од кои со својата артилерија најопасен бил гарнизонот во Белград и присуството на бројно турско население во тие градови, кое подлежело под турска јурисдикција, претставувале не само извор на замрсени односи и чести судири туку и реална опасност за независноста на Србија. Нерегулираните и ненормални односи меѓу двете страни — српската и турската, особено во Белград, се заостриле поради турскиот притисок врз Србија предизвикан од војната на Црна Гора и востанието во Херцеговина.

Белград поради својот хетероген етнички состав во тоа време бил поделен на турски и српски, односно христијански дел. Обата овие делови го сочинувале кварталот Варош. Квартовите надвор од Варош биле населени со српско население. Турското и муслиманското население зафаќало еден простор во затворен круг кој се наслонувал на тврдината Калемегдан. Освен тврдината, турските воени стражи ги држеле и четирите варошки порти (капи). Нивната посада со своето предизвикувачко држење ги засегнувала националното и слободарското самочувство не само на белградското граѓанство туку и на бројната политичка и друга емиграција во Белград. Постепено меѓусебно заострување во српско-турските односи, конечно довело до отворен вооружен судир и до бомбардирањето на Белград во јуни 1862 година. Србија и Турција се нашле во меѓусебна воена состојба. Почепниот импулс го дал еден инцидент во кој загинало едно српско момче кај Чукур Чешма.

Вооружениот инцидент и бомбардирањето на Варош ја затекнале српската влада неподготвена, поради што таа вложила максимални напори судирот да се реши што поскоро и по дипломатски пат. По пат на дипломатска интервенција на големите сили, со залагањето на нивните белградски конзули и во резултат од енергичното држење на српската влада, било спречено прераснувањето на инцидентот во војна.

Но освен владата како официјален фактор, на политичката сцена настапило и белградското граѓанство во лицето на неговите револуционерни маси. Тоа наеднаш формирало вооружени единици за одбрана на градот. Нему му се придружиле и доброволните одреди составени од борци од разни јужнословенски земји меѓу кои наоѓаме и многумина Македонци. На денот кога започнал судирот (3. јуни 1862), воените сили на Србија во Белград биле сосема слаби. Но за кусо време, до кон крајот на јуни, на барикадите околу тврдината тие достигнале околу 13.000 луѓе составени од варошката полиција, од единици на регуларната и народната војска, од белградското граѓанство и од доброволните единици.¹²⁾

Во текот на наредните денови, по 3 јуни, српските вооружени сили, граѓанството и доброволните одреди започнале битно да влијаат врз натамошниот тек на настаните. Овие револуционерни сили се залагале за насилно отстранување на турската воена посада од Белград. Веднаш по убиството на Чукур Чешма граѓанството и доброволците ги нападнале четирите варошки порти, турската воена и полициска станица во Варош и ги протерале нивните посади во тврдината. Бил нападнат и турскиот дел од Варош. Во исто време, и речиси спонтано, била организирана одбраната на градот која добила карактер на фронтворска линија околу тврдината. За кусо време и додека сè уште се воделе борби во градот, бил подигнат цел систем од барикади околу Калемегдан. Доброволните одреди, заедно со граѓанството зеле најактивно учество во подигањето на барикадите и во освојувањето и рушењето на градските порти. Уште пред да бидат префрлени единиците на регуларната и на народната војска во Белград, граѓанството и доброволците ги запоседнале клучните точки на приодите кон тврдината во која турскиот гарнизон бил блокиран. Нешто подоцна, сметани за составен дел на народната војска, доброволците останале на барикадите и тоа од почетокот на јуни до крајот на септември 1862 година. Тие биле расформирани дури по дипломатското регулирање на судирот и на изричното барање од претставниците на големите сили.¹³⁾

¹²⁾ Гргур Јакшиќ и Војислав Вучковиќ, Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први балкански савез, Београд, 1963, с. 107—122, 131—135.

¹³⁾ Опширно за ова кај Владимир Стојанчевиќ, Учесће југословен-

Македонските учесници во настаните од 1862 во Белград не се појавуваат колку-толку како одделна доброволечка единица. Нив ги наоѓаме како поединци или групи, на различни места и во други единици. Така, при освојувањето на Сава-Капија на 3 јуни вечерта, помеѓу другите ранети или загинати, се спомнуваат и Коста Димитриевиќ и млекарот Наум Танасковиќ за кои се тврди дека биле родум од Македонија. Во јуришот на Сава-Капија и Варош-Капија учествувале и лицејци (студенти), како и ученици од белградските средни училишта. Обете овие порти, ноќта на 3 и 4 јуни биле срамнети со земја. Во текот на 4 јуни биле освоени и другите две варошки порти. На 5 јуни одненадеж започнало бомбардирањето на градот со што кризата уште повеќе се заострила. Тоа го предизвикало уште помасовното вклучување на емигрантите во доброволните единици. Како такви се јавуваат така наречената „Призренска легија“, „Ученичката“ или „Лицејска легија“ и така наречената „Бугарска легија“ веќе претходно формирана од Г. С. Раковски. Во нив Македонци наоѓаме само во „Бугарската“ и во „Ученичката легија“. Спомнавме дека Раковски започнал да ја формира својата легија нешто порано, но на 3 јуни во Белград се наоѓале само дел од неговите луѓе. Попатно да спомениме дека во неговата легија само нешто помалку од половината биле Бугари, додека останатите доброволци биле по потекло од јужните српски краишта или поединци од Македонија. Самиот Раковски пристигнал во Белград на денот кога започнале непријателствата. Спонтано избувнатиот судир му дал шанса и на Раковски да се вмеша во него. Уште во ноќта на 3 јуни, на чело на триесетина свои доброволци, тој ја предложил својата помош во борбите. Но српската влада тогаш решена да се локализира и по мирен пат да се реши конфликтот, му наредила на Раковски да ги повлече своите луѓе од турскиот дел на Варош. Сепак и тие зеле учество во борбите за Варош-Капија и Видин-Капија. Истата ноќ, и изгледа повеќе на своја рака, во нападот на турскиот квартал учествувал и познатиот бугарски војвода Стефан Караџата. Во неговата група од 7 борци се наоѓале Христо Македонски и Манол Наков. Тие, според Х. Македонски, ликвидирале еден офицер (бимбашчија) и еден оца. Името на Х. Македонски, запишано како Христу Николов, го наоѓаме и во еден непотполн список на доброволците од легијата на Раковски. Со него, веројатно, бил и М. Наков, макар што неговото име отсутствува од тој список.

Главната улога, меѓу македонските доброволци му припаѓала на Иљо Малешевски. Во судирот во Белград тој учествувал од првиот негов ден. Бугарските автори, кои пишуваат за легијата на Раковски, редовно го вбројуваат и Иља меѓу нејзи-

ских добровољцацa у догаѓајима око бомбардовања Београда 1862 године, Годишњак града Београда, књ. IX—X, 1962—1963, Београд, 1963, с. 241—266.

ните припадници, но без наведување на сигурни извори за тоа. За време на бомбардирањето на градот, на 5 јуни, Иљо Малешевски, вооружен до заби и со неколкумина свои соборци, се движел низ градот, придонесувајќи во организирањето на населението за давање отпор. Во следните денови, и заедно со борците на Раковски, Малешевски бил вклучен во одбранбениот систем на барикадите околу белградската тврдина. Се тврди дека бројот на македонските и бугарските доброволци заедно, во тие денови, изнесувал помеѓу 84 и 95 души. Тие добиле одделен сектор на барикадите околу тврдината. Македонските доброволци ја сочинувале дружината на Иљо Малешевски. Изворите, исто така, се согласни во тврдењето дека Иљо Малешевски се појавил и се борел овде со свој одред. Така, на пример, X. Македонски за ова пишува: „Бидејќи Србите не успеаја да издржат во своето настапување против Турците, Раковски ги собрал наедно четата на Иљо војвода и својата чета, та под негова команда тргнавме да ги поткрепиме Србите на Калемегдан“.¹⁴⁾ Седум години подоцна бугарскиот емигрантски весник „Дунавска зора“ пишува дека „Иљо, исто така, имал едно одделение бугарски доброволци под своја команда“.¹⁵⁾ Слично споменува и бугарскиот учесник во борбите Јордан Планински. Покрај Раковски, тој ги споменува, како раководители на одреди, само уште војводата Иљо Малешевски и „Јосиф Македонецот.“¹⁶⁾

Изворите, исто така, се согласни во тврдењето дека доброволците се држеле достоино и се бореле храбро. Со својот огон тие ги спречувале турските артилериисти при бомбардирањето на градот и ги одбивале обидите тие да упаднат во Белград.

Покрај сите категории на македонски доселеници и емигранти во Србија, за кои веќе стана збор, во Белград, во ова време, наоѓаме и група Македонци-студенти (лицејци) и ученици во белградските средни училишта. Од нив во учебната 1861/62 година во Белград се споменуваат Константин Мустрев од Охрид, Јосиф Ковачев(иќ) од Штип, Горѓе Тодоровиќ од Банско и Горѓе Костиќ — сите ученици во Семинаријата; Василие Поповиќ од Прилеп, студент во Лицејот; потоа гимназијалците Настас Крстиќ од Тетово, Симо и Горѓе Кузмановиќ од Скопје и Димитрие Петковиќ од Крушје (Ресенско?). Од сите нив повеќе се знае за Јосиф Ковачев чиешто присуство на барикадите под името Јосиф Македонец го посведочува и Јордан Планински во своите спомени. Тој го продолжил образованието во Киев. Подоцна се истакнал како учител во Штип и Прилеп, а потоа

¹⁴⁾ Записки на Христо Н. Македонски, с. 33—36, 194—195.

¹⁵⁾ Дунавска зора, бр. 29, од 31. V. 1869 год. (Цит. спрема Ст. Великов и Н. Ферманџиев, Неточности и грешки во публикации за хайдучкото и четническото движење в Бџлгария до Освобождението, Исторически преглед, София, 1971, XXVIII, кн. 5, с. 115).

¹⁶⁾ В(еселин) Трајков, Раковски и балканските народи, София, 1971, с. 99—104.

стана професор по педагогија на Софискиот универзитет. Многу веројатно е мнозинството од нив да учествувале во протерувањето на турските посади од градот, а подоцна и на барикадите околу тврдината. Тоа е дотолку поверојатно што е познато храброто држење на учениците во овие настани. Македонските ученици и лицејци се вклучиле во „лицејскиот“ доброволечки одред со кој отпрвин командувал Коста Магазиновиќ. Учениците и студентите подигнале своја барикада пред зградата на Лицејот, останувајќи на неа на смени сè до септември 1862 година. И тие дале свој и не мал придонес во одбраната на слободната српска столица.

Надвор од овие формации, одделни Македонци учествувале во судирот, изгледа, и како припадници на српската војска. Така, за Д. Беровски се тврди дека учествувал како припадник на српската војска во која го добил чинот каплар. Подоцна, тој ја напуштил Србија, се вратил, преку Цариград, во родниот крај и ја продолжил својата револуционерна активност.¹⁷⁾ Во српските единици се наоѓал и Ѓорѓи Пулевски и како нивни припадник учествувал во судирот во Белград. На таков заклучок упатува едно негово писмо од 20 декември 1872 година до Министерството за просвета на Србија во кое тој самиот се потпишал како „Ѓорѓе М. Пулевски, бивш I наредник на понтонерска чета во (18)62 и 18(63) година“.¹⁸⁾ Податоков говори уште дека Г. Пулевски и по 1862, останал во српската војска.

Во редовите на српската војска, веројатно, имало и други Македонци-доброволци или такви кои веќе имале добиено српско државјанство. Некои од нив дошле направо од Македонија. Се тврди дека на првите вести за борбите во Белград, од дебарскиот крај преминале доста Македонци во Србија за да ги помогнат напорите на српскиот народ во овие борби.¹⁹⁾

Во септември 1862 доброволечките формации, меѓу нив и Легијата на Г. Раковски, биле расформирани. Луѓето на Г. Раковски, чиешто планови се разишле со новиот курс на српската политика спрема Турција, се префрлиле во Романија. Помеѓу Г. Раковски и српската влада настапило привремено оладување во односите. Неговата група, според Х. Македонски, броела до 200 доброволци. Х. Македонски и М. Наков му се придружиле на Раковски и заедно со него отишле во Романија.

Иљо Малешевски и натаму останал во Србија. Со околу 400 доброволци, повеќето, веројатно, Македонци, тој бил префрлен во Крагуевац каде што четата исто така му била расформирана. По две години тој поминал да живее во Белград, имајќи и натаму извесен број луѓе од доброволци околу себе. Пода-

¹⁷⁾ Владимир А. Караманов, Един забравен родолюбец, Илустрација Илинден, Софија, 1942, XIV, кн. 2 (132), с. 6; Љ. Лапе, Разловечкото востание, с. 15.

¹⁸⁾ Б. Ристески, цит. д., с. 10.

¹⁹⁾ Историја на македонскиот народ, II, с. 55.

токот за бројот од 400 души во одредот на И. Малешевски говори за неговото брзо пополнување со нови борци во периодот од јуни до нивното префрлување во Крагуевац. Некои од нив, веројатно, биле новодојдени од Македонија. Од Бугарите, со Иљо Малешевски, но за кусо време, отишле само В. Друмев и Н. Шопов. Во настанатото разидување помеѓу Г. Раковски и српската влада, Иљо Малешевски останал со последната. При двоењето на доброволците само М. Наков и Х. Македонски, како што тврди последниот, „ја зеле страната на Раковски“. Впрочем, Иљо Малешевски и неговиот круг на соборци одвај во Србија дошле во допир со бугарските политички емигранти.

Иљо Малешевски долго време ѝ останал одан на српската влада, без чијашто согласност ништо не преземал. Тоа се гледа како од литературата така и од еден извештај на подоцнежниот руски генерален конзул во Белград Шишкин.²⁰⁾ За време на својот скоро дваесетгодишен престој во Србија тој постојано одржувал врски со Македонци, особено во Белград и во Алексинац. Освен редовната парична издршка што ја добивал од владата, Иљо Малешевски бил во Србија популарна и почитувана личност. Бил покануван на разни народни свечености и национални празници. Во мај 1865 година Иљо Малешевски зел учество во прославата на 50-годишнината од Второто српско востание во Топчидер кај Белград. Во такви моменти, а често и во секојдневниот живот, тој се појавувал во својот ајдучки костум и со крива сабја преку рамо.²¹⁾

Кон 1867 година во врска со предавањето на шесте градови на српската влада повторно се заостриле односите со Турција. Со повторно изострените српско-турски односи, веројатно, треба да се објасни и податокот дека и Иљо Малешевски во ова време извршил некаква мисија на турска територија, откако ја преминал српско-турската државна граница.

III

Избувнувањето на Босанско-херцеговското востание во август 1875 година отворило нова криза во српско-турските односи. Српската влада се нашла под притисок на јавноста во земјата која силно им сочувствувала на востаниците и барала војна против Турција. Во Србија се верувало дека откако таа ќе влезе во војна, ќе избувне општо востание во турските предели на Балканот. Србија си ја осигурала и дипломатската поддршка на Русија. Од словенските благотворни комитети во Русија таа

²⁰⁾ Шифрованоно отношение ген. консула в Белграде Шишкина от 21-го февралья 1863 г., № 98. Документи за българската история, Архив на Найден Геров, I, 1857—1876. Под ред. на М. Г. Попруженко, Изд. на БАН, София, 1931, с. 311.

²¹⁾ Јован Хаџи Васиљевиќ — Иља Војвода — Малешки (1805—1893), Скопје, 1935, с. 21—22.

добила материјална помош и многу доброволци, особено офицери. Генералот Михаил Черњаев, по доаѓањето во Србија, бил поставен за командант на српската Моравска војска. Во војната повторно стапила и Црна Гора. Освен на дипломатски план, Србија презела низа воени подготовки за престојниот воен судир.

И повторно се поставило прашањето за прибирање и организирање на единици од доброволци дојдени од јужнословенски земји. Непосредно пред војната од 1876—77 година во Србија поминале голем број доброволци од Босна, Херцеговина, Војводина, Црна Гора, Македонија, Бугарија и од Русија. Меѓу доброволците имало уште Словенци, Хрвати, Полјаци, Чеси, Словаци и други. Меѓу овие се наоѓале и многумина дотогашни офицери од австриската војска. Руските, бугарските и македонските доброволци биле распоредени, главно, по источниот и јужниот сектор на фронтот.²²⁾

Македонските доброволци, учесници во војната, се регрутирале од редовите на политичката и економската емиграција во Србија и во Романија. Имало и новодојдени доброволечки групи и поединци од самата Македонија. Од нив прв и повторно се активизирал Иљо Малешевски. Откако почнало востанието во Босна, тој преминал во Алексинац и Соко Бања од каде што се правеле обиди за кревање востание во соседните бугарски предела. Пред почетокот на војната Алексинац станал еден од собирните центри на странски доброволци. Во нивното регрутирање и обука зел учество и Иљо Малешевски. Нему во работата му помагал спомнатиот Стојан војвода кој отпорано живеел во Алексинац.

Од почетокот на мај 1876 година организацијата и обуката на доброволците на Тимочкиот фронт им биле доверени на српски офицери. Овде биле формирани доброволечки прифатни центри и логори во Кладово, Бољевац и Заечар. Во логорот во Бољевац, на 8 мај 1876 година, се јавил и Иљо Малешевски со група од дваесетина доброволци. Тој ги оставил нив овде, а самиот бил упатен да собира нови доброволци по околните градови и градчиња. Покрај за Иљо, еден учесник споменува и за некојси воен ветеран Јово Андоновиќ, исто така, родум од Малеш.²³⁾ За доброволците била организирана обука со скратен наставен план. Паралелно со изведувањето на обуката пристигале нови доброволци. Пред крајот на обуката над нив извршил смотра полковникот Милојко Лешјанин и ги пофалил за постигнатиот успех. Најголемиот број доброволци, во

22) Види: Српско-турски рат 1876/77 год., Војна енциклопедија, т. 9, Београд, 1967, с. 189—195; и Доброволци, Војна енциклопедија, т. 2, Београд, 1959, с. 560—561.

23) Глиша Марковиќ, мајор у пензији, Дневник српско-бугарских добровољаца на Тимоку 1876 године, Београд, 1906, с. 7—9.

ова време и на овој дел од фронтот, биле Бугари дојдени од Романија или направо од Бугарија. Нив ги организирале и испраќале во Србија бугарските револуционерни комитети во Романија. Отпрвин се планирало бугарските и македонските доброволци да навлезат во Бугарија со цел да кренат востание против турската власт. Но до тоа не дошло, та и доброволците биле вклучени во војната и се бореле заедно со српските трупи против турските сили на источниот и на јужниот сектор од фронтот.

Исто такви задачи, особено во првата фаза од војната, добиле и македонските доброволци, командувани од војводите Иљо Малешевски, Христо Македонски и Симо Соколов. И. Малешевски своите луѓе ги собрал во Србија и меѓу првите ги довел во Бољевац. Инаку, со сите бугарски, македонски и српски доброволечки одреди на тимочкиот фронт командувал мајорот Николај Алексеевич Киреев, и самиот руски доброволец. Н. Киреев се вбројувал меѓу најактивните членови на Словенскиот благотворен комитет во Петербург. На неколку дена пред отворањето на војната доброволечките чети на долгогодишниот бугарски бунтовник Панајот Хитов, на Иљо Малешевски и Симо Соколов се префрлиле на границата во местото Кадибогаз (Коритска клисура). Но освен овие три, тука имало најмалку уште три други бугарски чети. Уште додека биле во логорот крај Заечар и пред тргнувањето за границата, четиве извршиле молебен, смотра и положиле клетва за верност на српскиот кнез.

Вториот македонски војвода Х. Македонски задоцнил со доаѓањето од Романија, та во првите денови не се наоѓал со оваа група чети. Повикан уште во почетокот на април од П. Хитов, тој најнапред дошол само за неколку дена во Кладово да го подготви преминот во Србија, а потоа пак се вратил во Браила (Романија), целосно ангажирајќи се со работа за собирање и екипирање на четата. Во тоа потрошил 400 лири сопствени пари што ги имал печалено, работејќи повеќе години како управник на чифликот на богатиот бугарски преселеник Стефан Берон. За ова самиот Х. Македонски пишува: „Наскоро се префрлил во Кладово и таму ја формирав својата чета која се состоеше повеќето од момчиња од Македонија. На четниците со свои пари им ги купував сите потребности, но имаше меѓу нив и такви кои сами, со свои сопствени средства, си се вооружаа.“ Христо Македонски се чувствува полетно радосен и горд на себеси што по толку години се издигнал „од прост редовој во четата на Карацата и Хаџи Димитар“ до војвода на 200 борци. „Началник на 200 души — тоа ми беше најголемата желба!“ — пишува тој во своите спомени.²⁴⁾ Скоро истиот броен состав на четава го посведочува и Глиша Марковиќ. Тој тврди

²⁴⁾ Записки на Христо Н. Македонски, с. 158.

дека Х. Македонски се јавил кај него во Заечар на 22 јуни, на првиот ден по започнувањето на војната, со одред од 191 доброволец.“²⁵⁾

Х. Македонски истакнува уште дека тој ги регрутирал своите луѓе од средината на македонските печалбари кои работеле во Романија како земјоделски и градежни работници, занаетчи и ситни трговци. По име тој го споменува само некојси Стефан Митров, родум од едно Штипско село. Тој му бил знаменосец во четата и за сето време на воената кампања храбро се борел. Х. Македонски посебно него го истакнува. Во четата, и главно во штабот, имало и неколкумина Бугари (од кои Панчо Досев, заменик на војводата, наскоро загинал), како и еден офицер-Молдавец.

Пред доаѓањето на Х. Македонски и додека другите доброволци сè уште биле во логорот кај Заечар, овде се јавил мајорот Киреев на кого полковникот М. Лешјанин му ја предал командата над сите нив. Освен македонските и бугарските, овде имало и многу доброволци-Срби од Кнежевството и од Стара Србија. Мајорот Г. Марковиќ ја соопштува бројката од 1.100 доброволци коишто, по напуштањето на логорот, на 19 јуни мајорот Н. Киреев ги одвел на границата кај Књажевац. Пред тргнувањето било извршено прегрупирање на четите. Тогаш биле избрани војводите од самите четници и биле формирани четите и тоа во овој состав: четата на П. Хитов со 221 борец на Симо Соколов со 244 луѓе, на Јован Вртопчанин со 170 луѓе и на Иљо Малешевски со 120 луѓе. Бугарскиот војвода Филип Тотју го задржал својот одред од 310 луѓе кои ги довел самиот од Кладово. На молба од Н. Киреев, С. Соколов своите четници му ги оставил на Иља Малешевски така што овој кон границата отишол со 364 луѓе. Симо Соколов, родум од едно село денес на југословенска територија, помеѓу Власотинце и Трн (Бугарија) бил бивш српски офицер, та Н. Киреев го планирал за свој соработник во штабот. Подоцна С. Соколов тврдел дека со својата чета при крајот на 1876 година ја очистил целата Трнска околина од турските власти, а потоа се префрлил во пределот на Власотинце, одбранувајќи го населението од башибозучките плачкаши.

Меѓутоа, уште во првите денови најголемиот дел од четниците го напуштиле Иља Малешевски, барајќи го повторно С. Соколов за свој војвода. Со Иља останале неговиот син Никола кој имал завршено офицерска школа во Белград и педесетмина до шеесетмина негови, како што вели Г. Марковиќ, „вилаетлии“.²⁶⁾ Податокот за бројот на Иљовата чета се потврдува

²⁵⁾ Цит. д., стр. 11.

²⁶⁾ Според Гл. Марковиќ, четниците викале: „Не сакаме со Бај Иљо во Бугарија! Го сакаме Симо Соколов за наш војвода да нè води во Стара Србија и Македонија!“ Потоа С. Соколов се прифатил за нивен командант. (Цит. д., с. 15 и 36—37).

и од други современници и автори. Неговите четници, веројатно, биле Македонци со кои подолго време соработувал во Србија.

Истниот ден (19 јуни) попладнето, по заминувањето на главнината, во логорот стасале 21 доброволец — Срби меѓу кои и една девојка од Карановац (ден. Краљево). По неколку дена, откако стасала четата на Х. Македонски, во неа била вклучена и оваа група. Потоа сите биле упатени кај Н. Киреев на фронтот. Во заклучокот на своето кажување мајорот Г. Марковиќ изнесува дека од 2 мај до 22 јуни 1876 година низ неговите списоци на Тимочкиот фронт поминале вкупно 1.334 доброволци. Според него, тие биле 770 Бугари, 364 Срби, 187 Македонци и петнаесетмина од други народности — Хрвати, Италијани (Гарибалдинци), Чеси, Полјаци и Унгарци.²⁷⁾

Откако четите се концентрирале на границата, Н. Киреев им ја соопштил веста за започнување на војната и им дал инструкции за акции во соседните бугарски предели. Први во акција стапиле четите на С. Соколов, П. Хитов и Иљо Малешевски. Дочекани од 6 баталјони турска војска, тие биле одбиени и заедно со одредот на Ф. Тотју и еден српски баталјон се повлекле во селото Корито. Уште по првите денови од борбите на Кадибогаз четите изгубиле 84 борци. Најмногу жртви дала четата на С. Соколов. По некој ден загинал и Николај Киреев, та четите останале без свој командант.

Во меѓувреме, генералот М. Черњаев го зајакнал источниот фронт со нови сили, го поставил и него под своја команда, поставувајќи си ја задачата да ја преземе стратегиски важната позиција Бабина Глава за да му го пресече на непријателот патот Софија—Ниш. По неколку дена Бабина Глава била освоена, а непријателските сили биле отфрлени кон Ак-Паланка (Бела Паланка) и Пирот. Но овие два града и натаму останале во турски раце, та српските сили морале да ги зацврстуваат своите позиции на Бабина Глава. На тој дел од фронтот во овие денови дошол и М. Черњаев. Во подоцнежниот развој на настаните српските и доброволечките единици биле потиснати, но тие продолжиле да му даваат силен отпор на непријателот.

Во меѓувреме на фронтот пристигнал Х. Македонски. Уште во текот на првите денови, и на барање од Н. Киреев, на Х. Македонски во Заечар му биле дадени два топа, со сè посадата, за да ги префрли на бојната линија кај Кадибогаз. Во текот на своето движење, и пред да им се придружи на другите чети, тој имал неколку судири со турски погранични и башибозучки единици.

По загинувањето на Н. Киреев се одржал состанок на војводите кој одлучил сите доброволечки чети да се ставаат под командата на Черњаев. На состанокот биле определени правците на дејство на секоја една чета. Тие сега добиле поцврста

²⁷⁾ Цит. д., стр. 39.

воена организација. Вклучени во операциите на српската војска, четите претставувале нивна авангарда, добивајќи посебно задача да ги бранат селата од черкеско-башибозучки напади и плачкања. Но наскоро и тие биле потиснати од надмоќниот непријател, та најголемиот дел и од нив, и заедно со војската, преминале во отстапувањето.

До кон 20. јули 1876 година четите на Х. Македонски, П. Хитов и И. Малешевски дејствувале во пределот североисточно од Бела Паланка, на линијата Балта—Бериловац—Темска—Пирот. Тие дејствувале координирано со српските единици и под командата на полковникот Гуро Хорватовиќ. Христо Македонски за ова соопштува многу подробности во своите спомени. Во девет од ослободените српски села тој организирал привремена востаничка власт, уредил селски стражи, ги обучувал селаните за одбрана на селата од напади. Тие дејствувале во заднината на непријателските сили. Неговата чета со прилив на нови борци сега пораснала на 360 души. Според него, овие три чети кон средината на јули на позициите кај Бела Паланка веќе броеле 1.100 доброволци. Тогаш, веројатно, пораснала и четата на И. Малешевски. Во текот на турската контраофанзива четите имале неколку тешки судири. На 15 јули четите на Х. Македонски, И. Малешевски и С. Соколов го издржале нападот на Турците на позициите кај Бела Паланка, кај што загинал еден младич родум од Прилеп. По некој ден четите, по наредба од полк. Г. Хорватовиќ, се повлекле кон Тресобаба. Во овие борби посебно се истакнал доброволецот Перо Тетовец. За само неколку дена, во тешките борби кај Бабина Глава тие претрпеле загуби од 200 души. Само од четата на Х. Македонски загинале 40 доброволци. Потоа, доброволците зеле учество во борбите околу Књажевац кој за кратко време, паднал во турски раце. Овде Х. Македонски изгубил уште 12 борци.²⁸⁾

Освен кај Х. Македонски, и кај други автори наоѓаме податоци, меѓу другите, и за И. Малешевски. Така, на пример, се тврди дека некои учесници во војната го виделе него во Штабот на командата на Бабина Глава. Подоцна за неколку дена се разболел и се повлекол во заднината, а потоа и тој зел активно учество во движењето на четите од Бела Паланка кон Књажевац. По повлекувањето кај Књажевац И. Малешевски дошол во личен судир, поради навредено офицерско честољубие, со аѓутантот на полковникот Хорватовиќ, поради што последниот го испратил кон Алексинац. Со Иљо тогаш заминале неговиот син и оние негови шеесетина најпредани борци.

Во почетокот на август познатиот српски публицист Пера Тодоровиќ, тогаш шифрант и преведувач во штабот на генералот Черњаев, го нашол Иља на позициите кај Житковац, близу до Алексинац. П. Тодоровиќ дава убави податоци за социјалниот

²⁸⁾ Записки на Х. Н. Македонски, с. 160—167.

состав на одредот на Иљо Малешевски. Тоа, според него, биле голе сиромаси што од Македонија дошле во Србија на печалба. Тој го познавал отпорано Иља Малешевски, се поздравил со него, и во својот дневник го наречува „истакнат хајдук и познат јуначина“.²⁹) Уште во мугрите, генералот Черњаев, кој се нашол овде, ја собрал дружината на Иља околу себе и со неколку зборови ги окуражил, пожелувајќи им храбро држење во престојната битка. Тој ден, на 11 август и на тоа место, станала познатата битка кај Шуматовац. „Дружината на Иља во неа добро се држела“, — вели П. Тодоровиќ, и додава: „Има многу ранети, меѓу нив, ми се чини е и Иљо.“

Инаку, во почетокот на август српските трупи на Тимочкиот фронт ја држеле линијата Соко-Бања—Луково. До ова време македонските, бугарските, како и делови од руските и црногорските доброволци биле префрлени во Делиград. Дотогашната организација на доброволците во чети, при настанатата ситуација на повлекување на српските трупи, се покажала нефикасна. При новото прегрупирање на силите и доброволците биле реорганизирани. Од Бугарите во Делиград ги наоѓаме само четите на Панајот Хитов, Филип Тотју и Најден Поп Нилов. Сега овде придошле и нови бугарски доброволци, но веќе предводени од руски офицери. Кон 10 август пристигнал, преку Соко Бања, во Делиград и Христо Македонски со својата чета.

Сите доброволци сега биле распределени во четири баталјони кои заедно сочинувале една доброволечка бригада. Во сета историска литература таа неоправдано се нарекува Руско-бугарска доброволечка бригада. Всушност, во национален поглед нејзините баталјони биле составени, покрај од Руси (борци и скоро сиот команден кадар) и Бугари, уште и од Црногорци, Македонци, Срби од неослободените српски краишта и од една група Албанци. Ваквиот состав се изразил и во именувањето на нејзините баталјони. Имено, бригадата била составена од овие баталјони: првиот — руско-црногорски; вториот — руско-македонски; третиот и четвртиот — руско-бугарски. Малку се знае за бројчаната застапеност на одделни народи во нејзиниот состав, но е сигурно дека превладувале руски доброволци, следени од бугарските, црногорските, македонските итн. Пред расформирањето на бригадата во есента 1876 година, т.е. по сите претрпени загуби и осипување на нејзиниот состав, таа сè уште броела над 2.000 луѓе. Командант на бригадата бил рускиот полковник Александар М. Милорадовиќ, по потекло Србин од

²⁹) П. Тодоровиќ, меѓу другото, пишува: „Ови су људи изгледали изнурени, уморни, неиспавани... У том приђе Иљи једно младо Бугарче с пушком у руци и рече: „Бај Иљо, ќе се тепаме ли денеска со Турците?“ (Пера Тодоровиќ, Дневник једног добровољца, II издање, Београд, 1964, с. 58—59).

Мостар. За началник на штабот на бригадата бил назначен мајорот Н. И. Браилко.

Откаде дошле македонските доброволци во бригадата? Тоа биле, пред сè, борците од дотогашните чети на Х. Македонски и И. Малешевски, Х. Македонски тврди дека не само што било наредено туку и самите негови борци барале да се префрлат од Соко Бања во Делиград. „Во Алексинац, вели тој, нашите чети ги реорганизираа во редовна војска и уште истиот ден ги поставија под командата на офицерите“. Освен боречкиот кадар, само оние поединци од дотогашниот команден кадар биле задржани во бригадата кои биле бивши офицери, додека бившите ајдучки војводи, како Х. Македонски, И. Малешевски, П. Хитов и други, биле ослободени. Тие морале да се разделат од своите луѓе. Тие сега добиле задача да се вратат во Романија за да регрутираат нови доброволци од тамошната македонска и бугарска емиграција. Воопшто, ајдучкиот елемент не бил пожелен во бригадата. Кон средината на август Х. Македонски заминал, преку Пожаревац и Кладово, во Романија, но наскоро, извршувајќи некаква мисија, уште еднаш дошол до Белград. При разделбата на војводите од нивните чети генералот Черњаев не пропуштил да им се заблагодари, а Х. Македонски добил и одликување. На ист начин било постапено и со И. Малешевски и неговите луѓе. И нему, по ова време, му се губи трагот во Србија каде што повеќе не се вратил. Во првите денови на август и четата на Х. Македонски зела учество во борбите кај Алексинац.³⁰⁾

За македонските доброволци во „Руско-бугарската“ бригада индиректни податоци наоѓаме и во некои српски архивски извори. Се тврди на пример дека во текот на април 1877 година, во резултат од агитацијата на познатиот бугарски револуционер Љубен Каравелов, од Србија во Романија се префрлиле преку 150 македонски доброволци за да бидат таму вклучени во новата војна на Русија, а за ослободувањето на Бугарија. Тоа, секако ќе бидат оние доброволци кои во претходната година биле регрутирани и доведени во Србија од Х. Македонски. Ова е дотолку поверојатно што непосредно по расформирањето на бригадата нејзините македонски доброволци и натаму останале во Србија.³¹⁾ Можно е во бригадата да влегле и нови борци, дојдени од Македонија или од Македонци што веќе се наоѓале во Србија.

Кај некои постари автори наоѓаме повеќе подробности и за Руско-македонскиот баталјон. Негов командант бил рускиот доброволец мајорот Иларион Шинковски, а командниот кадар го сочинувале уште деветмина руски офицери од пониските чи-

³⁰⁾ Записки на Х. Н. Македонски, с. 187.

³¹⁾ М. Пандевски, цит. д., с. 43—44.

нови. Руско-македонскиот баталјон имал две знамиња. Во него, изгледа, била вклучена и една група албански доброволци.³²⁾

Во текот на август и септември 1876 година „Руско-бугарската“ доброволечка бригада учествувала во неколку тешки битки на Моравскиот фронт. Така, на 11 август во битката кај Алексинац Руско-црногорскиот баталјон на јуриш го освоил од Турците местото Пруговац. По прекилот на краткотрајното примирје, во битката од 16 септември кај местото Кревет, „Руско-бугарската“ бригада била бесно атакнувана, но долго време ги одбивала непријателските јуриши. Еден современик за ова пишува: „Околу 12 часот Турците ги концентрираа сите свои сили, ги собраа резервите, ги покренаа сите Черкези, башибозуци и други хорди татарски и со викотници „Алах, Алах“ ги нападнаа Руско-бугарската и Крагуевачката бригада. Турските сили беа скоро 10 пати појаки од овие две бригади. При сè ова Руско-бугарската бригада ги биеше со такво одушевување, со такво јунаштво, со таков ентузијазам што тие долго време не знаеја што да прават и на што да се одлучат. По долготрајната, упорна и крвава битка, Руско-бугарската бригада, оставена само на себе, беше принудена да отстапи и на бојното поле остави околу 400 мртви и ранети луѓе.“ Во оваа битка, како и во другите на Моравскиот фронт, најмногу жртви, изгледа, дале Руско-црногорскиот и двата Руско-бугарски баталјони. Во нив изгинале и голем број руски војници и офицери.³³⁾ Особено тешко се чувствувала загубата на офицерскиот кадар кој во текот на целата војна и на сите фронтови недостасувал. Меѓу загинатите имало и многу Македонци.

Многу Македонци во војната од 1876 година наоѓаме и на Ибарскиот фронт. Тие биле регрутирани од македонските печалбари и средношколци што се нашле во Србија или пак тогаш дошле од Македонија. Во составот на Моравско-добричкиот доброволечки одред, кој во јуни 1876 година држел позиција кај Суповац, посакале да станат мнозинството питомци од така наречената „Милоевиќева богословија“ во Белград. Милош Милоевиќ во својот доброволечки одред ги задржал само повозрасните и физички способните ученици од кои, од вкупно 13 души, единаесетмина биле родум од Македонија. Тие останале на Ибарскиот терен до крајот на војната. При крајот на воената кампања, под командата на М. Милоевиќ неговите питомци успешно навлегле на турската територија и ослободиле повеќе

³²⁾ Георги Г. Димитров, Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение, част II, Пловдив, 1896, с. 524—528; Андра С. Книћанин, Ратни дневник, 1—2, Београд, 1880, с. 161—164.

³³⁾ Борба за независимость страждущих славян Балканского Полуострова, Москва, 1887. Цитирано според: Иван С. Павловиќ, Граѓа за историју устанка и ратова 1875—1878 године, Београд, 1911, с. 36, 38 — 40; Г. Димитров, цит. д., с. 526—527.

српски села. Тие се покажале како издржливи и пожртвовани борци.

Освен тоа пред почетокот или во текот на самата војна во Србија морале да пребејат и некои поединци кои како српски учители и агитатори работеле во Македонија, а самите по потекло биле Македонци. Некои од нив довеле во Србија доброволечки групи што ги собрале во Македонија. Така, на пример, на Милоевиќевиот одред му пристапиле околу 150 доброволци, повеќето од охридскиот и дебарскиот крај. Нив овде ги довел Коста Шуменковиќ и самиот родум од струшкото село Боровец. Во оваа група се наоѓал и познатиот Деспот Бацовиќ, родум од Крушево и некогашен питомец на „Милоевиќевата богословија“, а спроти војната — српски учител во Западна Македонија. Деспот Бацовиќ се истакнал и како командир на Занаетчиско-пионерската чета.³⁴⁾ Некои македонски бунтовници, изгледа самоиницијативно, тргнале кон Србија за да земат учество во војната. Се споменува, на пример, за некојси Јован Минциќ од Башино Село кај Велес (ден. Титов Велес) кој со стотина луѓе преминал во Србија. Оваа група била вклучена во доброволечките единици на Ибарскиот фронт.³⁵⁾ По завршувањето на војната од 1876 година повеќето од овие македонски доброволци, веројатно, останале во Србија.

Есента 1876 година Србија се нашла во критична ситуација. Неа ја прекинал рускиот ултиматум до Портата по кој на 1 ноември 1876 година било заклучено примирје. На 27 февруари 1877 година бил заклучен мир врз основа на status-quo ante bellum. Во меѓувреме сите доброволечки единици биле расформирани и повеќето од доброволците ја напуштиле Србија. Поради тоа, во новата Српско-турска војна од 1877/78 година доброволечки единици не учествувале. Единствено од руските доброволци биле задржани околу 50 офицери. Човештвото на „Руско-бугарската“ бригада по нејзиното расформирање, по сугестија од руската дипломатија, било распределено на следниов начин: Црногорците, со руска помош, биле префрлени преку Австрија во Црна Гора; за Македонците и другите доброволци од јужните краишта се предвидуvalo да останат во Србија зашто се сметало дека при прв погоден случај оттука најлесно би можеле да се вратаат во своите места; додека Русите и Бугарите биле упатени кон Романија и Русија. Но повеќето и од Македонците од оваа бригада заминале во Романија каде што наскоро ќе бидат вклучени во нови доброволечки формации и ќе учествуваат во војната за ослободување на Бугарија. Како нивни војводи, освен И. Малешевски и Х. Македонски,

³⁴⁾ Љ. Доклестик, цит. д., с. 29—30.

³⁵⁾ Историја на македонскиот народ, II, с. 85.

сега ги наоѓаме уште Горѓи М. Пулевски, Глигор Огњанов, Димитар Трифунов и Горѓи Антонов.³⁶⁾

Учеството на Македонците во овие војни во Србија несомнено претставува македонско вклучување во ослободителните напори на братскиот српски народ во едно за него тешко време. Поставено на поширок план, ова учество означувало нивно вклучување во ослободителните движења на српскиот и на другите неослободени јужнословенски и балкански народи.

Тоа истовремено е и националноослободителна манифестација на самиот македонски народ. Тоа е дел од неговите ослободителни напори, дел од општите ослободителни манифестации на она време. Најважниот движечки мотив за македонските доброволци, била надежта овие војни да се пренесат на југ и да ја опфатат и нивната татковина. Доказ повеќе за ова е фактот што при крајот на Руско-турската и Втората српско-турска војна најголемиот дел од македонските доброволци, пополнети и со нови борци, се нашле на прагот на Македонија и биле готови да ја продолжат улогата на претходници во натамошното движење на руските и на српските војски. Иљо Малешевски, по успешното учество во војната во Бугарија, преку Софија и Кустендил навлегол во пределот Пијанец, во Источна Македонија, го очистил од турските власти и формирал востанички органи на власта. Други двајца истакнати македонски војводи и учесници во Српско-турската војна од 1876 година — Јаким Челопечки и Никола Алѓунски, со иста цел и како претходници на српската војска навлегле во Кумановско и Кривопаланечко. Тука тие застанале на чело на една локална вооружена буна која по неколку месеци била задушена.³⁷⁾ Но крајот на војната, со примирјето од 19/31 јануари 1878 година, го одбележал почетокот на крајот и на овие македонски ослободителни напори и надежи. И мошне скоро, српската и бугарската буржоазија, зачекорувајќи во новата империјалистичка фаза на сопствениот развој, ќе ја изневерат потполно и дотогашната заемна соработка на своите народи. И се покажало дека поробена Македонија не може на ништо добро да се надева од бугарско-српското хегемонистичко ривалство на Балканот.

³⁶⁾ Поопширно кај М. Пандевски, цит. д., с. 45—58.

³⁷⁾ Историја на македонскиот народ, II, с. 87—89.